

kao dokaza, ali istodobno tu istu snagu preispituje i naglašava kako arhivisti moraju biti otvorenog uma, jer je istina bilo koga od nas pristrana i nepotpuna.

Sedmo su poglavlje donosi zaključke. Arhivska teorija i praksa se upravo suočavaju s izazovima na koje prije nisu nailazile. Arhivska se teorija tijekom proteklih 120 godina razvijala i ponekad drastično mijenjala, ne bi li odgovorila na specifične arhivske potrebe. Doba nizozemskog priručnika može se nazvati razdobljem konsolidacije, kada su korisnici gradiva u ogromnoj većini bili povjesničari, kojima su arhivi ekskluzivno spremište dokaza. Jenkinson obilježava razdoblje jačanja konceptata nizozemskog priručnika. Moderno doba u arhivistici je razdoblje nakon II. svjetskog rata, a obilježava ga Schellenbergovo djelo. Tijekom 1960-ih i 1970-ih u SAD-u i zapadnoj Europi došlo je do kulturne revolucije, što je dovelo i do nove paradigme u arhivistici, koja arhive promatra kao sredstvo komunikacije. Sljedeća promjena paradigme se očekuje za nekih deset do dvadeset godina i vjerojatno će biti odgovor na poteškoće vezane uz očuvanje i dostupnost digitalnih zapisa.

Autor, po samom naslovu, nije mogao u sažetu ili jezgrovitu povijest arhivske teorije uključiti sve postojeće, kao i one u razvoju ideje i koncepte kojima arhivska teorija, kao veliko i kompleksno područje obiluje, pa se dio čitača svakako neće složiti s autorovim izborom. Autor više subjektivno odabire reprezentativne pisce kako bi ukazao na promjenu paradigme, negoli daje sumarni prikaz arhivskih teoretičara. Usmjeren je na promjenu paradigme i nema pretenzija prikazati sveobuhvatnu povijest arhivske teorije. Najviše je usredotočen na teorije vrednovanja gradiva, što je opravdano, jer je vrednovanje danas prva zadaća arhivistâ od koje ovise njihovi ostali poslovi. Vrednovanjem arhivisti odlučuju što će buduće generacije znati o prošlosti i time praktički stvaraju arhive. Arhivisti odlučuju koje će stvaratelje, funkcije i aktivnosti gradivo predstavljati odnosno koji će zapisi dobiti privilegirani status arhivskog gradiva. Također, arhivisti odlučuju koje će arhivsko gradivo dobiti veću pažnju – biti detaljnije opisano, izloženo, digitalizirano... Stoga je autorova usmjerenost na vrednovanje opravdana, pa je u tom smislu i naslov djela trebao biti njegova jezgrovita bit.

Živana Hedžbeli

Kovačić, D. *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*, Zagreb 2009.

U izdanju Hrvatskog instituta za povijest, uz potporu Ministarstva znanosti Republike Hrvatske, 2009. godine objavljena je knjiga Davora Kovačića, *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*. Knjiga je nastala proširivanjem i dopunom doktorske disertacije autora i velikim

se dijelom temelji na istraživanju fondova i zbirki pohranjenih u Hrvatskom državnom arhivu i Državnom arhivu u Zagrebu.

Knjiga je opsega 328 stranica, podijeljenih u 12 poglavlja opremljenih ilustracijama, fotografijama i preslikama gradiva. Na samom kraju knjige nalazi se 7 priloga. Riječ je o objavljenim zakonskim uredbama, zapovijedima, elaboratima i statističkim izvještajima vezanim uz rad i djelovanje redarstveno-obavještajnog sustava.

Nakon kratkog predgovora autor u poglavlju *Dosadašnji rezultati historiografije* daje pregled radova koji su se bavili obavještajnim i redarstvenim sustavom NDH, kao i pregled fondova kojima se koristio pri pisanju knjige. Kao razlog malog broja sačuvanih izvora navodi način na koji su nove vlasti postupale s gradivom nastalim u NDH, ali i činjenicu da su gradivo pred povlačenje iz Zagreba 1945. godine uništavale i same vlasti NDH. Usprkos fragmentarnoj sačuvanosti, autor se kao najvažnijim i prvorazrednim izvorom služio fondom Ministarstva unutarnjih poslova NDH (HR HDA 223), gradivom Ustaške nadzorne službe (HR HDA 248), Redarstvene oblasti za Zagreb (HR HDA 259 i HR DAZG 26), Kotarske oblasti Zagreb (HR DAZG 23), kao i gradivom Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SRH (HR HDA 1561), te Zbirkom zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH i Narodnoslobodilačkog pokreta (HR HDA 1549).

Kad je riječ o gradivu Službe državne sigurnosti, veliki dio čine zapisnici saslušanja, kao i razni elaborati koje su visoki dužnosnici NDH pisali dok su čekali suđenja u jugoslavenskim zatvorima. Autor poziva na oprez pri korištenju ovog tipa izvora, uzimajući u obzir da su izjave i elaborate pisale osobe pod pritiskom, boreći se za život, često umanjujući vlastitu ulogu i krivicu. Smatra da se bez upotrebe ove vrste izvora ne može pisati povijest NDH, ali je isto tako prilikom njihove kritičke interpretacije potrebno odlično poznavati pozadinu samih događaja.

U poglavlju *Uloga policije u društvu* možemo pročitati kratak pregled razvoja policije od rimskog perioda pa sve do 20. stoljeća. Policiju se vidi kao prvu crtu obrane režima, zaduženu za očuvanje reda i stabilnosti. Posebna pažnja je posvećena djelovanju razgranatog i složenog njemačkog obavještajnog i policijskog aparata na teritoriju NDH (Gestapo, SS, SD, Njemačko redarstvo u Hrvatskoj), dok se u manjoj mjeri obrađuje i djelovanje obavještajnih službi Italije (OVRA, SIM) i Mađarske.

Opis samog redarstveno-obavještajnog sustava NDH mogli bismo podijeliti na dva dijela. U prvom autor opisuje nastanak, organizaciju, djelokrug i metode rada Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) i Ustaške nadzorne službe (UNS), dok u drugom dijelu objašnjava situaciju nastalu 1943. godine, ukida-

njem ovih dvaju tijela i osnivanjem Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR).

U poglavlju *Uspostava vlasti u NDH* objašnjava ciljeve, ustroj i način rada redarstva Banovine Hrvatske, situaciju pred izbijanje rata, kao i načine na koji su skupine ustaša, pripadnika Hrvatske seljačke zaštite i odmetnutih pripadnika kraljevske vojske, po izbijanju travanjskog rata preuzele kontrolu nad gradovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Zanimljivo je što autor opisuje čak i pokušaj pripajanja Novopazarskog Sandžaka.

Poglavlje se bavi i prvim mjesecima razvoja i ustrojavanja redarstveno-obavještajnog sustava. Ministarstvo unutarnjih poslova u prvih par mjeseci preslikava ustroj Odjela za unutarnje poslove Banovine Hrvatske, da bi se ubrzo zatim počelo dijeliti na glavna ravnateljstva. Zbog glomaznosti ministarstva, ministar nije imao nikakvu vlast u svojim rukama, sve poslove obavljali su glavni ravnatelji. Autor uočava nedostatak jasnog plana pri organizaciji državne uprave, kao i manjak osoba u vrhu ustaškog pokreta sa znanjima potrebnim za učinkovitu organizaciju državne uprave. Svi ovi nedostaci ispoljit će se čestim improvizacijama i stalnim reorganizacijama sustava, što će potrajati sve do sloma NDH.

Poglavlje *Organizacija Ravnateljstva za javni red i sigurnost 1941-1943.* opisuje ustroj ovog odjela unutar Ministarstva unutarnjih poslova. Njegov je zadatak bio uređenje svih redarstvenih oblasti u državi, vrhovna redarstvena nadzorna vlast, središnja policijska i kriminalna očevidnost, nadzor nad osobljem i sl. Na njegovo čelo 1941. godine postavljen je Eugen Dido Kvaternik, istovremeno i ravnatelj Ustaške nadzorne službe koji umnažanjem funkcija postaje zapravo svemoćan zapovjednik redarstvenih, obavještajnih i sigurnosnih službi NDH. Kao glavni ravnatelj RAVSIGUR-a samo je teoretski podređen ministru unutarnjih poslova Andriji Artukoviću. Ovakvu situaciju iskorištava Ante Pavelić kako bi lakše kontrolirao svoje međusobno suprotstavljene suradnike. Autor opisuje ustroj i oblik RAVSIGUR-a, daje pregled njegovih odjela i odsjeka, opisuje funkcioniranje župskih i kotarskih redarstvenih oblasti, pri čemu osobitu pažnju daje dvojnosti sustava.

Poglavlje *Organizacija Ustaške nadzorne službe 1941-1943.* opisuje nastanak UNS-a kao redarstvene ustanove ustaškog pokreta sa zadaćom nadzora nad radom redovitih redarstvenih tijela, ali i svih ostalih državnih tijela.

Prilikom pregleda organizacije poslova autor ponovno ukazuje na dvojnost tijela, tako npr. Ured I. (Zaštitno redarstvo) UNS-a ima isti djelokrug poslova kao i Odjel za političke predmete RAVSIGUR-a. Posebnu pozornost autor posvećuje i tzv. Uredu II. koji se može smatrati samostalnom obavještajnom službom. Njegovi brojni pododsjeci bave se engleskom obavještajnom službom, masonima, HSS-om, Talijanima, Srbima, Židovima, Muslimanima, Nijemcima, Mađarima,

Slovenijom, Katoličkom crkvom, borbom protiv komunizma, sumnjivim elementima u komunističkom pokretu, kontrolom državnog aparata i dr.

Zanimljivo je napomenuti kako su osim ovog ureda postojale i druge obavještajne službe koje ne održavaju vezu ni sa UNS-om ni s RAVSIGUR-om. Tako Ministarstvo oružanih snaga ima svoj Obavještajni ured, a ustrojava i Redarstvo oružanih snaga, ustaški zdrugevi imaju vlastite obavještajne mreže na terenu, Poglavnikov tjelesni zdruge (PTS) ima vlastito redarstvo, Željeznička ustaška vojnika vlastitu obavještajnu službu, Glavni ustaški stan (GUS) samostalno prikuplja podatke od članova ustaškog pokreta, a i pojedini ustaški pukovnici imaju vlastite obavještajne mreže.

Uredu III. (Ustaškoj obrani) zadatak je bio osnivanje, nadziranje i obrana sabirnih i radnih logora. Na čelo tog ureda nakon Mije Babića postavljen je Vjekoslav Maks Luburić. Autor prati njegov strelovit uspon do apsolutne vlasti nad svim logorima u NDH. Tijekom cijelog rata Luburić ostaje neformalni zapovjednik cjelokupnog logorskog sustava, jedini ima uvid u zbivanja unutar logora te samostalno određuje likvidacije, često i protivno zapovijedima zapovjednika UNS-a. Ustaška obrana praktički funkcionira kao Luburićeva privatna vojska.

U poglavlju *Metode rada redarstveno-obavještajne službe NDH 1941-1943.* autor zaključuje kako je RAVSIGUR imao posve skućene ovlasti za razliku od UNS-a, koji je formiran kao tajna državna policija po uzoru na Gestapo, s potpuno neograničenim ovlastima. Pri tome RAVSIGUR čine predratni redarstvenici, uglavnom stručno školovano, ali politički nepouzdana osoblje, koje će potpuno zakazati u radu. S druge strane, smatra kako je UNS posjedovao neiskusno i nestručno osoblje zbog čega su bile česte greške, kao i promjene metoda rada. Za jedne i druge karakteristično je da u prvoj fazi provode brze, kratke i površne istrage, pri čemu su česte likvidacije okrivljenih. Vlada nered, česte su istrage sa strane i pod pritiskom. Takvom načinu rada suprotstavljao se Vladimir Singer. Njegova ideja bila je obavještajnim radom prodrijeti u Komunističku partiju i ovladati njome. Pri tome je imao određenog uspjeha, međutim, zbog starog rivalstva s Eugenom Kvaternikom, nakon prve pogreške (partizanski napad na poštu u Jurišićevoj ulici u Zagrebu 1941. godine) i sam završava u logoru. Umjesto Singera obavještajnu službu preuzima Viktor Tomić koji se zadovoljava otkrivanjem direktnih suradnika i ne pokušava širiti svoje obavještajne mreže dublje unutar komunističke partije. Naposljetku, tijekom 1942. godine i sam Eugen Kvaternik dolazi do zaključka kako takav rad nema nikakvog smisla i izdaje smjernice kojima se za obavještajni rad nastoji pridobiti svakog pojedinca. Rezultati ovakvog rada bili su puno veći, ali pokazali su se tek nakon dužeg vremena.

Drugi dio knjige počinje poglavljem *Ukidanje UNS-a i osnivanje GRAVSI-GUR-a početkom 1943. godine.* Autor konstatira kako je UNS bio najviša redarstvena institucija u NDH, ali istovremeno po metodama i teroru simbol nasilja i strahovlade režima. Kao prvenstveni razlog ukidanja UNS-a navodi sukob iz-

među Ante Pavelića i Eugena Dide Kvaternika, ali i potrebu reorganiziranja cjelokupnog redarstveno-obavještajnog sustava zbog jačanja partizanskog pokreta. Novo tijelo nastaje spajanjem ukinutog UNS-a s GRAVSIKUR-om (RAVSIKUR mijenja ime 16. listopada 1942) i gotovo nepromijenjeno nastavlja sa svojim djelovanjem sve do sloma NDH. Autor se bavi ravnateljima GRAVSIKUR-a i njihovim utjecajem na rad. Počevši od beznačajne i kratkotrajne uprave Filipa Crvenkovića, preko Milutina Jurčića, čovjeka od povjerenja ministara Vrančića i Lorkovića (ubijen nakon puča Vokić-Lorković od strane pripadnika Ustaške obrane), sve do Eriha Lisaka koji je postavljen 1944. godine kako bi direktno proizvodio Pavelićeve zamisli. Samim time ponovno je stvoreno ministarstvo unutar ministarstva.

Prva velika novost u novom Glavnom ravnateljstvu bila je promjena teritorijalnog ustroja do kojeg je došlo zbog prelaska Italije na savezničku stranu 1943. godine. Opisani su pokušaji uspostave redarstvene vlasti na području Dalmacije. U takvoj situaciji, kada nekadašnji saveznici počinju mijenjati strane, dolazi do krize povjerenja njemačkih ustanova prema vlastima NDH. Njemačke jedinice ponašaju se sve više kao da su na okupiranom teritoriju, a ne na području savezničke države. Autor zatim opisuje situaciju u kojoj je došlo do puča Vokić-Lorković, aktivnosti obavještajnih službi, kao i posljednje dane NDH, kada je početkom svibnja raspušteno cjelokupno činovništvo, a od redarstva je formirana redarstvena divizija pod vodstvom Vjekoslava Maksa Luburića.

U poglavlju *Organizacija GRAVSIKURA 1943-1945*, autor opisuje piramidalnu strukturu u kojoj su svi podređeni ravnatelju, a na vrhu se u stvari nalazi direktno poglavnik. Posebnu pažnju posvećuje Obavještajnoj službi GRAVSIKUR-a, Odsjeku B.II. koji je stvoren kao nastavak Ureda II. UNS-a, od kojeg je preuzeo obavještajni kadar i mrežu. Dijelio se na niz neusklađenih i loše organiziranih odjeljaka čiji broj i nazivi nisu bili stalni. Stvorena je iznimno složena, ali istovremeno neučinkovita mreža.

Na kraju, zaključuje se kako je obavještajno-redarstveni sustav NDH težio kontroli cjelokupnog života građana preko aparata koji je premrežio cijelu državu. Veliki problem predstavljale su brojne međusobno nekoordinirane obavještajne službe koje su više smetale jedna drugoj, negoli donosile stvarnu korist. Obavještajno-redarstveni aparat bio je obilježen nestručnošću i primitivizmom njegovih pripadnika koji su dijelom aparata postajali po načelu političke podobnosti, a ne stručnosti. Osim toga, u odnosu prema saveznicima (Njemačka, Italija) uvijek su nastupali kao davatelji informacija i usluga, rijetko kao primatelji, a nikada kao ravnopravan partner. Uz sve navedene nedostatke konačni rezultat mogao je biti samo neuspjeh.

Sasvim suprotnu ocjenu možemo donijeti o ovoj knjizi koja se hrabro bavi do sada neobrađivanom i nažalost još uvijek konfliktnom temom. Autor je nastojao uz

pomoć brojnih povijesnih izvora prikazati stvaranje, razvoj i raspad redarstveno-obavještajnog sustava Nezavisne Države Hrvatske. Uložen je veliki trud kako bi se prikazao složen, promjenjiv i često nepregledan ustroj (Glavnog) Ravnateljstva za javni red i sigurnost i Ustaške nadzorne službe. Zbog svega toga, knjiga nam može poslužiti kao velika pomoć pri radu s fondovima iz perioda NDH.

Hrvoje Baričević

Šundrica, Z. *Tajna kutija dubrovačkog arhiva I*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 2008.

Zavod za povijesne znanosti HAZU iz Dubrovnika nam predstavlja svoje novo izdanje simboličnog naziva *Tajna kutija dubrovačkog arhiva*, knjigu radova preminulog arhivista Državnog arhiva Dubrovnik, Zdravka Šundrice. Zahvaljujući uredniku, predgovor nas upoznaje s osnovnim crtama iz privatnog i javnog života autora te nam naznačuje osnovni cilj ove knjige. S obzirom da mu je za života znanstveni rad često bio podcijenjivan, ova knjiga od četrinstotinjak stranica je zamišljena kao prilog revitalizaciji i novom vrednovanju njegovih deset, dijelom već objavljenih, no dijelom i neobjavljenih radova.

Uvodnim člankom *Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa dubrovačkog arhiva* dobivamo uvid u početke strukturiranja i stvaranje prednika današnjeg Državnog arhiva Dubrovnik i svih preduvjeta koji su omogućili njegovo postojeće stanje. Šundrica ovim radom iz arhivističke perspektive daje iscrpan pregled osnovnih razloga koji su nagnali Dubrovčane na osnivanje jednog središnjeg mjesta na kojem će trajno čuvati registraturno i arhivsko gradivo nastalo djelovanjem različitih državnih i drugih javnih institucija. Također analizira čimbenike koji su odlučili o očuvanosti gradiva, navodi "medije" na kojima su ostavljeni zapisi, kao i sredstva pomoću kojih su napisani, te opisuje mjere zaštite koje su godišnje provodili kako bi to gradivo nastavilo služiti njihovim potrebama. Glavnina teksta posvećena je pregledu uredbi i odluka Malog vijeća iz razdoblja 16. i 17. stoljeća, kao ilustracije stalne brige državnih institucija za spomenuto gradivo Dubrovačke Republike, ali i gradivo Dubrovačke nadbiskupije. Članak završava kratkim pregledom strogih i restriktivnih kazni iz tog razdoblja, kojima su kažnjavani kradljivci notarskih i kancelarijskih registara. Iako su Dubrovčani predano skrbrili o svojim spisima, autor zaključuje kako je glavnina dubrovačke arhivske građe, uzevši u obzir povijesne mijene kroz koje je s dubrovačkom zajednicom prolazila, "preživjela" ipak zahvaljujući sreći.

Sljedećim radom *Obavještajna služba dubrovačke Republike u 18. stoljeću (Epizoda austrijsko-turskog rata 1737-1739)* autor nastoji, kako sam kaže, na te-